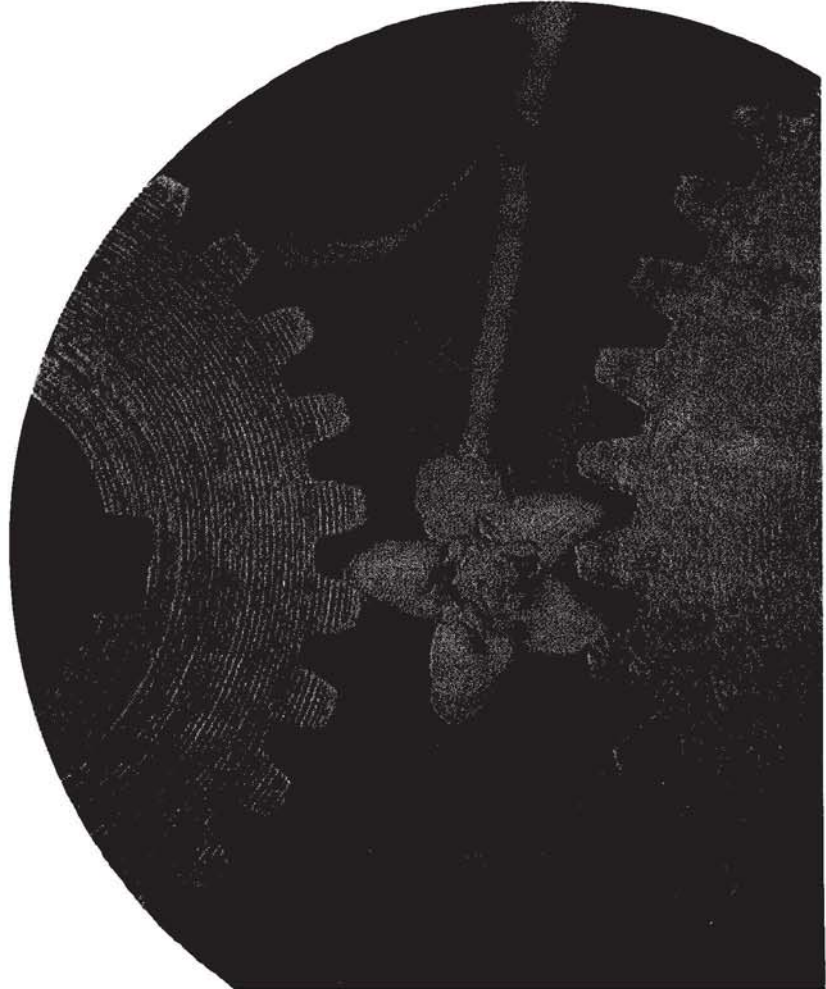

batıcılık ve türkiye aydınlarının çıkımazi

TALİP ÖZDEŞ

Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Türkiye başta olmak üzere nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu ülkelerde neredeyse gündemden hiç düşmeyen Batıcılık, ilk bakışta kavram olarak Batı ile olan ilişkilerde rasyonel ve gerçekçi bir tutum izlemekten çok ütopyalarla iç içe geçmiş, toplumsal gerçekliğin tarih ve kültürle bağlantılı zemininden kopmuş ideolojik bir duygusallığı çağrıştırmaktadır. Batıcılığın yakın tarihimizde yaşananlarla doğrudan ilişkisi vardır. Genel olarak günümüz İslâm toplumlarının yakın tarihini üç safha halinde özetlemek mümkündür. XVIII. yüzyılın sonlarından XX. yüzyılın başlarına kadar devam eden, Batı'nın sömürgeci, yayılmacı ve işgalci politikaları karşısında Müslüman toplumların İslâmî gelenek ve örf üzerine kurulu devlet sistemlerinin çökmesinin gerçekleştiği birinci dönem; Müslüman ülkelerin Batı'nın söz konusu işgal, sömürü ve yayılmacı politikaları karşısında sergiledikleri tepkilere

ve kurtuluş mücadelesine sahne olan ikinci dönem; siyasî ve askerî bağımsızlığın kazanılmasından sonra ülkeye yeni bir kimliğin verilme ve sosyal değişimin Batılılaşma doğrultusunda yönlendirilip kurumların laiklik başta olmak üzere modernite değerleri üzerine oturtulmaya çalışıldığı üçüncü dönem.

Hem milliyetçilik hem de Batıcılık akımı Batı medeniyetini dünyada geçerli tek ve evrensel medeniyet olarak görmüştür. Bu durum Osmanlı ve Türk aydınlarının zihninde olması gereken özgün bir medeniyet tasavvurunun, tarih bilincinin büyük ölçüde zaafa uğradığının açık bir göstergesidir.

Bağımsızlık mücadelesinin yürütüldüğü ikinci dönemde İslâmî ve millî nitelikteki heyecanlar, duygu ve düşünceler öne çıkarılıp teşvik edilirken, siyasî ve askerî bağımsızlığın kazanılmasından sonraki üçüncü dönemde aydınlar/elitler arasında kökleri Osmanlı dönemine uzanan fikrî ve siyasî ihtilaflar iyice belirginleşmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Türk toplumu, söz konusu dönemler boyunca yaşanan bir kısım zihniyet ve temayülleri tevarüs ederek yoluna devam etmiştir. Batıcılık, Türkçülük ve İslâmcılık eksenli akımlar Cumhuriyet dönemine de damgasını vurmuştur. Osmanlı elitleri arasında yaygın olan bu akımlar, emperyalist politikalarının ve yayılmacılığın, milliyetçilik akımlarının Osmanlı'yı tehdit ettiği bir ortamda kurtuluş ideallerini oluşturmuşlardır. Yukarıda zikri geçen üç eğilimden özellikle Batıcılık ve Milliyetçilik akımları Jön Türkler, İttihat Terakkî, Osmanlı elitleri ve subayları arasında geniş bir kabul görmüştür. İttihat Terakkî hareketinin darbeye yönetime el koymasıyla başlayan süreçte katı laiklik ve Türkleştirme politikalarının damgasını vurduğu, dindarlaşma eğilimleri-

nin baskı altına alınmaya çalışıldığı, İslâm'ı dönüştürme (Protestanlaştırma) ve dinde reform programlarının devreye sokulmak istendiği, sık yapılan askerî darbelerle demokrasinin askıya alındığı bir döneme girilmiştir. Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan birçok sosyal olayda, fikrî ve siyasî yapılanmada, kutuplaşma ve uzlaşmada bu üç ana eksenin önemli derecede belirleyici olduğunu söylemeliyiz.

Mağlubiyetleri ve emperyalist yayılmacılığı durdurmanın ancak İslâm birliğini sağlamakla (ittihad-ı İslâm/ümmetçilik) mümkün olabileceği tezi, derin bir tefekkür ve analize dayanmaktan çok mevcut şartlar içerisinde Batı yayılmacılığını durdurmanın, Osmanlı'yı dağıtma ve yıkılış sürecinden kurtarmak için İslâm coğrafyasında yaşamakta olan Müslüman toplumların desteğini almaya matuf siyasî ve stratejik bir formül olmuştur. Yine de İslâmcılık akımı Batı medeniyetini belirli bir ayrıma tabi tutarak Batı'nın bilim ve teknolojisinin onun kültürel ve ahlakî değerlerinden ayrı değerlendirilmesinin gereğine dikkat çekmişlerdir. Milliyetçilik ideolojisinden hareket eden Türkçülük akımı ise kurtuluşu Turancılık'ta görmüştür. Batıcılık akımı ise Batı medeniyetini topyekûn ve bütüncül bir değerlendirmeye tabi tutup rasyonel ve analizci bir yaklaşım sergilemek, İslam Medeniyeti ile söz konusu medeniyet arasında bu medeniyetlerin öncülleri, nihaî gayeleri, tarihî ve kültürel zeminleri açısından ciddi karşılaştırma ve analizlerden hareketle sonuçlara gidip tutarlı projeler üretmek yerine, Batı medeniyetini tek ve ideal (evrensel) bir medeniyet olarak kabul etmişlerdir. Onlar, Aydınlanma ve moderniteye damgasını vuran birtakım felsefî düşüncelere, teori ve fikrî akımlara ideolojik ve dogmatik bir yaklaşımla bütün kapılarını açmışlardır. Hem milliyetçilik hem de Batıcılık akımı Batı medeniyetini dünyada geçerli

tek ve evrensel medeniyet olarak görmüştür. Bu durum Osmanlı ve Türk aydınlarının zihninde olması gereken özgün bir medeniyet tasavvurunun, tarih bilincinin büyük ölçüde zaafa uğradığının açık bir göstergesidir. Pozitivizm, Rasyonalizm, Darwinizm, Sekülerizm, E. Durkheim'in sosyolojik görüşleri Osmanlı ve Türk elitlerinin dünya görüşlerini, tarihe, dine, kültüre, toplum ve siyasete bakışlarını belirler hale gelmiştir.

Bütün bu gelişmeler ve ihtilaflar sonucunda söz konusu üç belirleyici akım arasında kutuplaşma ve çatışma noktalarının oluşması kaçınılmazdı. Böyle bir ortamda Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak (çağdaşlaşmak) şeklinde ortaya koyduğu formül, bu üç ana eksen uzlaştırmaya yönelik fikrî bir teşebbüs olması yönüyle sayan-ı dikkattir. Nitekim CHP'nin Altı Ok'unda ve MHP'nin Dokuz Işığı'nda tezahür eden bu yaklaşım büyük ölçüde Cumhuriyet devrimlerinin de temelini oluşturmuştur. Ziya Gökalp düşüncesinden önemli derecede etkilenen Türk elitleri bir taraftan milliyetçiliğe ve millî kültüre vurgu yaparken, diğer taraftan modernite ve Aydınlanma değerlerini, düşüncelerinin ve toplum projelerinin merkezine koymuşlardır. Ziya Gökalp'in kültürel milliyetçiliğe ağırlık vermesine rağmen, zamanla elitlerin toplum ve millet anlayışında etnik unsur ve kabile anlayışı merkezi konuma getirilmiş, din konusu milleti/ulusu meydana getiren unsurların toplumsal bileşenine indirgenerek neredeyse basit gelenekler ve töre düzeyinde görülmeye çalışılmıştır. Müslüman bireyin kimliğinin en önemli boyutunu oluşturan, toplumun ideal ve hedeflerinin belirlenmesinde ve aileden başlayarak sosyal kurumların ve kültürün oluşumunda merkezi konumda olan din(İslam)ın bu konumu görülmek istenmemiş, kavmiyet ve dil konusuna dinden daha fazla itibar edilmiştir. Halbuki kelimele-

rin anlam ve içeriğinin teşekkülünde, dille ilgili sembollerin oluşumunda bile dinin ne kadar merkezi konumda olduğu bir vakıadır.

Ziya Gökalp'ten beri onun teorisinin de etkisi altında kalarak toplumsal kimlik oluşturmak amacıyla Batılılaşma, millîleşme veya bugün bazı çevreler tarafından sloganlaştırıldığı gibi ulusallaşma şeklinde ortaya çıkan fikrî, ideolojik ve politik hareketlerin birtakım çıkmazları ve paradoksları vardır. Bunlar tahlil edilmeksizin çözüme ulaşmak, uzlaşma zeminleri oluşturmak, özgün bir kimlik inşa etmek ve gerçek anlamda birlik ve bütünlüğü sağlamak zor gözükmektedir. Bu hareketlerin en bariz tıkanma noktalarından biri; din, kültür, medeniyet arasındaki ilişkinin kavranılamaması, birbiriyle iç içe olan bu olguların katı bir

Pozitivizm, Rasyonalizm, Darwinizm, Sekülerizm, E. Durkheim'in sosyolojik görüşleri Osmanlı ve Türk elitlerinin dünya görüşlerini, tarihe, dine, kültüre, toplum ve siyasete bakışlarını belirler hale gelmiştir.

laiklik düşüncesinden hareketle birbirinden koparılmaya çalışılmasıdır.¹ Kültür dinden bağımsız olmadığı gibi medeniyet de kültürden kopuk değildir. Ancak kültür olgusu yerel ve millî olanla ilişkilendirilirken, Batı medeniyeti kastedilerek medeniyetin kendisinin evrensel olduğu iddia edilmiştir. Yani böylece muasırlaşmakta/çağdaşlaşmaktan Batı medeniyetinin evrensel ve mutlak kabul edilmesiyle tamamen ona entegre olmak anlaşılmıştır.

Aslında sosyolojik açıdan Batı medeniyeti dahil hiçbir medeniyet ve uygarlık bütün yönleriyle evrensel olmadığı gibi, belirli bir medeniyet kendisini var eden kültürden ve o kültür-

re anlam veren değerlerden, sembollerden, maddî ve manevî olgulardan bağımsız değildir. Bir medeniyet sadece bilim ve teknolojiye indirgenemez. Medeniyet her şeyden önce kültürel bir varlıktır. Bir medeniyet en yüksek kültürel gruplaşma ve en geniş kültürel kimlik seviyesidir.² Din, dil, tarih, âdetler, sanat, bilim ve teknoloji geniş bir çerçevede bir medeniyeti meydana getiren unsurlardır. Buradan hareketle Batı medeniyeti, Çin Medeniyeti, İslâm Medeniyeti benzer noktalara sahip olsalar bile özü ve ruhu itibarıyla birbirlerinden farklı medeniyetlerdir. Kültür ve medeniyetin oluşumunda dinin merkezi konumda olduğu herkes tarafından kabul edilmese bile, Saint Augustin ve kilise babalarından Maciavel'e, Voltaire'ye, J. J. Rousseau, Saint Simon, Auguste Comte ve H. Spencer'e varıncaya kadar birçok düşünür ve filozof psikososyal bir vakia olarak kültür ve medeniyetlerin oluşumunda din ve inançların rolünü kabul edip tanımışlardır.³ F. De Goulanges'a göre bir toplumun sahip olduğu inançlarla, din ve törelerle o toplumdaki akrabalık ve aile bağlarının tesis edilmesi, mülkiyet ve hukuk konuları arasında yakın bir ilişki vardır.⁴ Charles A. Ellwood'a göre de din, en etkili toplumsal kontrol araçlarından biridir.⁵ Max Weber'e

Din, kültür, medeniyet arasındaki sıkı ilişkinin kavranılmamış olması ve hele kültürün de dinden neredeyse soyutlanarak sadece dil, folklor ve töreye indirgenmesi tam bir garabet örneğidir.

göre de bir toplumun diniyle o toplumdaki ekonomik ve sosyal olaylar arasında yakın bir ilişki vardır. Onun Protestan ahlakı ile kapitalizmin gelişimi arasında kurduğu ilişki böyle bir anlayışın ürünüdür.⁶ Yine Samuel Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" adlı ma-

kalesinde, içerisinde spekülâtif unsurlar ve yorumlar taşısa bile, yeryüzündeki belli başlı medeniyetleri sekiz sınıf halinde din merkezli bir tasnife tabî tutması ve medeniyetlerin fay hatları arasında vuku bulacağını iddia ettiği kırılma ve çatışmaları temelde din farklılığı faktörü ile izah etmeye çalışması⁷ hiç de anlamsız değildir.

Din, kültür, medeniyet arasındaki sıkı ilişkinin kavranılmamış olması ve hele kültürün de dinden neredeyse soyutlanarak sadece dil, folklor ve töreye indirgenmesi tam bir garabet örneğidir. Bir taraftan Batı medeniyeti evrensel ve insanlığın ulaşabileceği en üstün ve ideal medeniyet kabul edilip bütün yönleri ile benimsenirken, diğer taraftan millî kültür ve değerlerin nasıl muhafaza edilebileceği sorusu hep cevapsız kalmıştır. Lozan Antlaşması'nı takip eden ve günümüze kadar uzanan dönemde toplum, modernitenin benimsenmesi konusunda tercihe zorlanmış, bir taraftan dinî kimlikle ırkî ve etnik muhtevaya büründürülen millî kimlik karşı karşıya getirilip çarpıştırılırken, benzer bir çatışma yönetim konusunda Fransız tipi katı bir laiklik anlayışının benimsenmesiyle beraber din siyaset ilişkisinde ortaya çıkmıştır. İdeolojik bir bakış açısıyla hem etnik hem de inanç, kültür ve hayat tarzı yönünden farklılıkların en aza indirgeneceği veya tamamen asimile edileceği tek tipçiliğin hakim olduğu bir ulus modeli yaratılmaya çalışılmıştır. Bu modelin gerçekleştirilmesi siyasî yönden merkezîyetçi, topluma güvenmeyen, baskıcı, otoriter ve yasağcı bir devletçilik anlayışını teşvik etmiştir.⁸ Böylece devrimlere sahip çıktıklarını iddia eden belirli bir azınlığın egemenliğinde cumhuriyet, hukuk, demokrasi, çoğulculuk, insan hakları, özgürlükler ve Avrupa Birliği ve hatta din gibi konularda tam bir çifte standartlılık ve iki yüzlülük örneği sergilenmektedir.

Yönetimde laiklik prensibinin benimsenmiş olması, yönetimin toplumla olan inanç ve ideal bağlarını koparmasını, kendisini toplumun değerlerinden tamamen soyutlayıp ruhsuzlaştırmasını gerektirmez. Herhangi bir yönetim tarzının toplumu meydana getiren inanç gruplarına ve farklı din mensuplarına eşitlik, adalet ve objektiflik prensipleriyle yaklaşması, başkalarının haklarına tecavüz etmedikleri, genel ahlaki ve hukuku tahrip etmedikleri müddetçe onlara inanma ve inancı yaşama hürriyetini sağlamaya çalışması, karşılıklı olarak hakları koruyup gözetmesi ayrı şey; söz konusu yönetimin laikliği ideolojik bir yargı haline getirerek dine alternatif olarak sunması, değersizlik ortamını teşvik etmesi, belirli bir dine mensup olan kişi ve gruplara karşı tavır alması, onları en temel hak ve hürriyetlerinden mahrum bırakmaya çalışması daha farklı bir şeydir. Hele karşı olunan şey doğrudan toplumun tarih, kültür ve kimlik bilincinin oluşumunda merkezi ve ağırlıklı konumda olan, birlik ve bütünlüğü sağlayan inanç ve değerlerin yıpranmasına ve tahribatına götürüyorsa durum daha ciddi demektir. Böyle bir yaklaşımın faturası devlet ve millet için çok ağır olabilir.

Toplumun kültürüne damgasını vuran, ona birlik ve beraberlik şuru veren, onun tarihini ve medeniyet tasavvurunu oluşturan İslâm'a ve onunla bağlantılı olgulara karşı tavır koyarak onları toplumun düşünce ve pratik hayatının dışına atmaya çalışırken, diğer taraftan da etnik unsuru ve kabile mantığını merkeze alarak sözde yerli kültürü ve millî/ulusal varlığı korumayı amaçlayan, emperyalizme ve misyonerliğe karşı olduğunu iddia eden paradokslarla malul garip bir ulusalcılığın ortaya çıkması yukarıda işaret edilen hususlarla bağlantılıdır. Halbuki ne kadar millilik veya ulusalcılık iddiasıyla ortaya çıkarsa çıksın, köklerini kendi öz kaynaklarından, kültür ve

medeniyetinin aslî referanslarından almayan hiçbir hareketin emperyalist ve sömürgeci politikalarından bağımsız ve özgün bir kimlik oluşturabilmesi, politika üretebilmesi imkan dahilinde gözükmemektedir.

Herhangi bir yönetim tarzının laikliği ideolojik bir yargı haline getirerek dine alternatif olarak sunması, değersizlik ortamını teşvik etmesi, belirli bir dine mensup olan kişi ve gruplara karşı tavır alması, onları en temel hak ve hürriyetlerinden mahrum bırakmaya çalışması daha farklı bir şeydir.

Tıkanma noktalarından bir diğeri ve önemlisi ümmet, millet, ümmetçilik, ırk ve etnik yapı ile ilgili tanım ve tasavvurların zihinlerde netlik kazanmamış olmasında ortaya çıkmaktadır. Söz konusu kavramların ortak ve farklı boyutlarıyla ilgili analitik bilgiye dayalı olmaktan çok politik ve ideolojik söylemlere dayalı tasavvurların zihinlerde yerleşmiş olması, çoğu defa bu kavramların birbiriyle karşı karşıya getirilip çatıştırılmasına yol açmaktadır. "Ümmet" kavramı ile "millet" kavramlarının karşı karşıya getirilip birinin diğerinin alternatifi olarak kullanılması böyle karışık bir tasavvurun ürünü olabilir.⁹ Sonra siyâsi bir kavram olan ümmetçilikle ümmet şuuruna sahip olmak da aynı şeyler değildir. Arapça orijinli olan bu kelimelerin (ümmet, millet) kullanımlarını Kur'an'da bulmak mümkündür. Tekil ve çoğul olarak 60 âyette geçen ümmet kelimesi, genel olarak canlı varlık türleri ve toplulukları, uzun sayılabilecek bir süre ve insan topluluğu anlamlarına kullanılmıştır.¹⁰ Bu kelime hakim kullanışıyla din, inanç, ilim ve bunların mensubu insan topluluklarını ifade etmektedir. Bir dine ve peygambere mensup insan topluluğu için "ümmet" denmiştir. Kur'an'a göre mü'minlerin iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran hayırlı bir ümmet ol-

maları gerekir.¹¹ Hz. Muhammed'e ve Kur'an'a iman edip tabi olanlar için "Muhammed Ümmeti" ifadesi kullanılır. Daha önceki peygamberlerin ümmetlerine de "ümm-i sâbika" (geçmiş ümmetler) denir. İslâm'a göre müminler birbirleriyle kardeşlerdir.¹² Müminler birbirlerini sevmedikçe, birbirlerinin dertleriyle ilgilenmedikçe gerçek anlamda iman etmiş olamazlar.

Millet kelimesi ise "din", "toplumun dini", "belirli bir dine sahip toplum" anlamına kullanılmıştır.¹³ İbrahim'in milleti ifadesinden anladığımız şey, İbrahim'in dinine tabi olan toplum olmalıdır. Milleti aynı tarihi, dini, kültürü, dili, âdetleri, zevkleri ve mensubiyet şu-

Batı tarihini, aklın ve araştırmanın bittiği yerde absurd olana inanmayı imanın temeli haline getiren bir din ve iman anlayışını, bu anlayışın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan din bilim çatışmasını, okumayı, düşünmeyi ve araştırmayı insana görev olarak yükleyen İslâm'a yansıtma, ilmî ve objektif bir esastan mahrumdur.

urunu paylaşan insanların meydana getirdiği bir topluluk olarak düşünmek tutarlı olabilir. Böyle bir milletin aslî unsurunu ağırlıklı olarak belirli bir kavim ve dil oluşturmuş olsa bile, bu durum ırk, etnik, töre ve dil yönlerinden birbirinden farklı yapıların belirli bir coğrafyada aynı din, tarih, kültür ve milliyet şuuru içerisinde yer alıp birbirleriyle kaynaşmalarına engel değildir. Yani millet denilen sosyolojik oluşum, din ve maneviyattan soyutlanmış bir şekilde sadece belirli bir ırka, dile veya etnik yapıya indirgenen folklorik bir oluşum değildir. Müslüman bireyin veya mümin bir topluluğun ümmet şuuru içerisinde dünyadaki bütün Müslümanların ve hatta Müslüman olmayanların bile problemleriyle ilgilenmesi üm-

metçilik anlamına gelmeyeceği gibi, onun kavmiyetine veya milliyetine de bir zarar vermez.

Batıcı aydınların zihinlerinde din bilim ilişkisinin de sağlıklı bir zemine oturtularak doğru bir şekilde anlaşılabilmesi kısır çekişmelere, yanlış düşünce ve icraatlara zemin hazırlamaktadır. Hele medyada, üniversitelerde ve diğer kurumlarda belirli makam ve payelere sahip bazı kimselerin bilimcilik adına birtakım hezeyanlar ileri sürmeleri, İslâm'la bilimi çatışıyor gibi göstermeye çalışmaları, birtakım marjinal ve olumsuz örneklerden hareketle Müslümanların düşünceye, bilim ve felsefeye karşı olduğunu iddia etmeleri ülkemiz, milletimiz ve insanlık adına büyük bir talihsizliktir. Her fırsatta Avrupa ve Hıristiyan dünyasının Ortaçağ'daki geri kalmışlığını ve perişanlığını Müslümanlara ve İslâm'a fatura etmeye çalışmanın hiçbir objektif ve etik yönü olamaz. Bunu yapmaya çalışanların tarihten bîhaber olmaları gerekir. Söz konusu yaklaşımların bilimsel olduğunu, ideolojik ve dogmatik olmadığını söylemek hiç de inandırıcı olmuyor. Bilindiği gibi Batı'nın tam bir cehalet ve karanlık içerisinde olduğu ortaçağda İslâm dünyası bilim, teknik, felsefe ve sanatta altın çağını yaşıyor, etrafını aydınlatıyordu. Bağdat, Endülüs, Semerkand ve Buhara gibi merkezler bilim, felsefe ve sanatta insanlığa öncülük ediyordu. Batı'da Rönesans ve Reform hareketinin ortaya çıkıp gelişmesinde de birçok Batılı düşünürün ve bilim adamının bile itiraf etmeye mecbur kaldığı gibi Ortaçağ İslâm dünyasının büyük katkıları olmuştur. Sürekli din bilim çatışmasına sahne olmuş Batı tarihini, aklın ve araştırmanın bittiği yerde absurd olana inanmayı imanın temeli haline getiren bir din ve iman anlayışını, bu anlayışın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan din bilim çatışmasını,¹⁴ okumayı, düşünmeyi ve araştırmayı insana görev olarak yükleyen İs-

lâm'a yansıtılmak, ilmî ve objektif bir esastan mahrumdur. Bir zamanlar bilim ve teknikte çağına göre ileri bir düzeyde olan Müslümanların daha sonra içerisine düştükleri gerileme, İslâm bilim çatışmasıyla değil; fikrî, ahlakî ve kurumsal yozlaşmanın yanında dinin yanlış anlaşılıp yorumlanması ile ve önceleri çok canlı bir şekilde devam eden içtihat faaliyetlerinin birtakım nedenlerle kesintiye uğraması sonucu bilimde taklitçiliğin egemen olması ile açıklanabilir.

Sonuç olarak Batı kültür ve medeniyetini evrensel ve mutlak bir medeniyet kabul ederek milleti aydınlatma ve modernleştirme iddiası ile ortaya çıkıp toplum mühendisliğine soyunanlar, ne ulusu ve ne de Batı'yı yeterince analiz edip kavrayamamışlardır. Nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu İslâm kültürüne mensup toplumların aydınları artık kesin bir yol ayrımında bulunmaktadır. Samuel Huntington'un ifade ettiği gibi Batıcılık rüzgarının girdabında bölünmüşlüğe oynayarak ülkenin bütün enerjisini heba edip geleceğini karartabilir, global aktörlerin inisiyatifinde milleti/ulusu emperyalizme mahkum ettirebilirler. Veya enerjilerini, inanç ve birikimlerini kendilerini gerçekleştirmek için kullanabilirler. Tarihî tecrübeleri, inanç ve kültürel zenginlikleri, bilgiyi, ahlakı, hukuku, adaleti, sevgi ve merhameti öne çıkaran medeniyet tasavvurları, analizci bir yaklaşımla insanlığın ortaya koyduğu tecrübelerle açılarak onları kendi değerleriyle çatıştırmadan çözümseyebilme yetenekleri, bu iş için gerekli altyapıyı sağlayabilir. ■

dipnotlar

¹ Ziya Gökalp ve takipçilerinin kültür, medeniyet ayrımına ve Batı medeniyetini tek ideal medeniyet kabul etmelerine dair fikir ve görüşleri için bk. Ziya Gökalp, Hars ve Medeniyet, Hazırlayan: Yalçın Toker, İstanbul 1995, s. 19-67; H. Bayram Kaçmazoğlu, *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Birey Yayıncılık, 2. Bas-

kı, İstanbul 2002, s. 9-27; 56-66; 198-250.

² Kültür, toplum sistemleri, üst kültür sistemleri ve uygarlık ilişkisi hakkında geniş bilgi ve değerlendirme için bk. Pitirim A. Sorokin, *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, (çev. Mete Tunçay, Göçebe Yayınları, İstanbul, tarih yok, s. 229-289.

³ bkz. Pitirim A. Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Teorileri*, (çev. M. Münir Raşit Öymen), C. II, Ankara 1974, s. 198.

⁴ Sorokin, a.g.e., s. 198-200.

⁵ Sorokin, a.g.e., 201203.

⁶ Sorokin, a.g.e., s. 210-221. Ayrıca bk. Max Weber, *"Protestan Mezhepleri ve Kapitalizmin Ruhu"*, Sosyoloji Yazıları, (çev. Taha Parla), İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 383-411; Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Hil Yayınları, yer yok, 1985, s. 37-141, 165.

⁷ bk. Samuel P. Huntington, *"Medeniyetler Çatışması mı?"*, (çev. Mustafa Çalık), Medeniyetler Çatışması, (derleyen: Murat Yılmaz), Vadi Yayınları, Ankara 1995, s. 13-41.

⁸ Cumhuriyet döneminde devletçi zihniyetin teşekkül ve inkişafı için bk. H. Bayram Kaçmazoğlu, a.g.e., s. 9-27.

⁹ "Millet" kavramı ile "ulus" kavramının değişik açılardan değerlendirilmesi farklı bir makalenin konusu olabilir. Ancak "ulus" kavramı "millet" kavramına nazaran daha seküler bir çağrışıma sahip görünüyör.

¹⁰ bkz. 2/Bakara, 128, 134, 141, 143, 213; 3/Âli İmrân, 104, 110, 113; 4/Nisâ, 41; 5/Mâide, 48, 66; 6/En'âm, 38, 42, 108; 7/A'râf, 34, 38, 120, 159, 164, 181; 10/Yunus 19, 47, 49; 11/Hûd, 8, 48, 118; 12/Yusuf, 45; 13/Ra'd, 30; 15/Hicr, 5; 16/Nahl, 36, 63, 84, 89, 92-93, 120; 21/Enbiyâ, 92; 22/Hacc, 34, 67; 23/Mu'minûn, 43, 44, 52; 27/Neml, 83, 28/Kasas, 23, 75; 29/Ankebût, 18; 35/Fâtır, 24, 42; 40/Gâfir, 5; 41/Fussilet, 25; 42/Şûrâ, 8; 43/Zuhruf, 22-23, 33; 45/Câsiye, 28; 46/Ahkâf, 18; Ragıp İsfahanî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Mısır 1961, s. 22-23; M. Said Hatiboğlu, *"Ümmetten Anladığımız"*, İslâmiyât, C. VIII, Sayı: 2, nisan-haziran 2005, s. 7-10; Mustafa Öztürk, *"Kur'an Çerçevesinde Ümmet Kavramının Tahlili"*, İslâmiyât, C. VIII, Sayı: 2, nisan-haziran 2005, s. 11-23.

¹¹ 3/Âli İmrân, 110.

¹² 49/Hucurât, 10.

¹³ bkz. 2/Bakara, 120, 130; 3/Âli İmrân, 95; 4/Nisâ, 125; 6/En'âm, 161; 7/A'râf, 88-89; 12/Yusuf, 37-38; 14/İbrahim, 13, 16; Nahl, 123; 18/Kehf, 20; 22/Hacc, 78; 38/Sâd, 7; Ragıp İsfahanî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, Mısır 1961, s. 471-472.

¹⁴ Batı'daki din bilim çelişkisi için bkz. E. Boutroux, *Çağdaş Felsefede İlim ve Din*, (çev. Hasan Katiboğlu), İstanbul 1988, s. 1-43; Aydın, a.g.e., s. 263-270.